

В. В. Єманов, В. І. Тробюк, С. В. Белай

## ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СКЛАДОВИХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ПІД ЧАС ПЛАНУВАННЯ І ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

*Доведено актуальність дослідження стосовно вивчення теоретико-організаційних засад взаємодії складових сектору безпеки і оборони під час планування і здійснення заходів територіальної оборони. Розкрито зміст підготовки до заходів територіальної оборони. Визначено завдання організації взаємодії в територіальній обороні. Досліджено завдання територіальної оборони, які виконують спільно складові сектору безпеки і оборони. Зазначено напрями подальших наукових досліджень.*

**Ключові слова:** територіальна оборона, організація взаємодії, сектор безпеки і оборони, органи управління, особливо важливі об'єкти, диверсійно-розвідувальні сили

**Постановка проблеми.** Попри те, що доктринальні установки і стратегічні концепції більшості провідних держав світу розглядають війну як найбільше національне нещастя й загрозу існуванню людства, військова сила залишається традиційним засобом досягнення політичних цілей. Тому для складових сектору безпеки захист суверенітету, незалежності, територіальній цілісності й недоторканності кордонів України є найважливішим завданням.

Проведення антитерористичної операції у 2014 р., згодом у 2018 р. операції Об'єднаних сил, відсіч широкомасштабної збройної агресії росії 2022 р. поклали визначену відповідальність за оборону держави на всі складові сектору безпеки і оборони. При цьому перед ними ставлять такі завдання, вирішити які застарілими методами неможливо. Зміни характеру виконання завдань за призначенням у збройному конфлікті закономірно зумовлюють необхідність удосконалювання форм і способів бойового застосування складових сектору безпеки.

У загальній системі національної безпеки держави одним із найбільш важливих і складних завдань є територіальна оборона – як на всій території, так і в її окремих регіонах. На сучасному етапі таке питання набуває для України особливої значущості. Насамперед це зумовлено тими економічними, соціальними й політичними змінами, які сталися у світі й у нашій державі за останнє десятиріччя, а також новими поглядами на розвиток і застосування сил та засобів у сучасних війнах і збройних конфліктах. В обставині зниження загрози розв'язання світової ядерної війни розвинені держави дедалі більше уваги приділяють розробленню і прийняттю на озброєння нових засобів ураження, вдосконаленню наявних і пошуку нових форм та способів збройної боротьби, зокрема і з широким застосуванням нетрадиційної зброї і диверсійно-розвідувальних дій.

У сучасній війні значення взаємодії військ різко зросло. Спричинено це низкою обставин як військово-політичного, так і військово-технічного характеру. По-перше, скорочення озброєнь, процес реформування Воєнної організації держави, спрямований на кількісні й якісні зміни в їхньому складі, потребують нових напрямів у підвищенні ефективності дій військових формувань. По-друге, у провідних країнах світу здійснюється пошук нових шляхів підвищення ефективності використання засобів збройної боротьби для досягнення цілей війни. Інтенсивно ведуться роботи зі створення нових і модернізації засобів збройної боротьби, вдосконалюється тактика їх бойового застосування. Тому в таких умовах удосконалювання організації взаємодії військ на всіх рівнях – від оперативного до тактичного – є одним із найраціональніших шляхів підвищення можливостей Воєнної організації держави щодо протидії як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проведений аналіз наявних досліджень [1, 2, 3] і нормативно-правових актів [4, 5], які стосуються територіальної оборони країни, свідчить про необхідність подальшого уточнення й узагальнення таких основних теоретичних положень із територіальної оборони, як визначення, мета й завдання територіальної оборони та виявлення тенденцій її розвитку, принципів підготовки і ведення, а на їх базі – вдосконалення системи територіальної оборони. При цьому слід ураховувати основні тенденції розвитку воєнно-політичних умов і чинників у світі, на регіональному й субрегіональному рівнях, погляди закордонних фахівців на можливий характер і способи ведення війн та збройних конфліктів, геополітичне і геостратегічне положення України, а також її економічні й мобілізаційні можливості й низку інших чинників. За таких умов під час підготовки складових сектору безпеки і оборони до відбиття агресії необхідно планувати і здійснювати заходи територіальної оборони в тісній взаємодії військових формувань, правоохоронних органів та органів державної влади.

**Метою статті** є вивчення теоретико-організаційних засад взаємодії складових сектору безпеки і оборони під час планування і здійснення заходів територіальної оборони та надання відповідних пропозицій щодо її поліпшення.

**Виклад основного матеріалу.** Однією з умов, що забезпечує успішне ведення територіальної оборони, є організація і підтримання взаємодії військ, сил і засобів, що беруть у ній участь. У процесі організації взаємодії складових сектору безпеки і оборони в територіальній обороні важливо насамперед ураховувати складність її змісту і структури, значну зміну в кількісному і якісному складі, бойових можливостях військ, що беруть участь у територіальній обороні, великий просторовий розмах її проведення, а також якісний розвиток систем управління. Усе це значно ускладнює організацію взаємодії, її зміст, планування й методи практичного відпрацювання.

За сучасних умов на підготовку й ведення територіальної оборони суттєво впливає низка умов і чинників економічного, соціального, політичного, інформаційного та воєнного характеру, зумовлених поглядами на підготовку й ведення територіальної оборони, можливостями противника щодо її дестабілізації, можливостями своїх військ (військових формувань), сил і засобів, рівнем розвитку інфраструктури території країни тощо.

Для детального розгляду вони можуть бути об'єднані в кілька груп. До першої групи слід віднести умови й чинники, які випливають з аналізу можливостей евентуального противника і впливають на війська (військові формування) територіальної оборони та важливі об'єкти. Другу групу становлять чинники, зумовлені економічним і соціально-політичним станом держави. До третьої групи віднесено умови й чинники, пов'язані зі станом інфраструктури держави, оперативним обладнанням її території і фізико-географічними умовами країни. Четверту групу утворюють чинники, які об'єднують стан і тенденції розвитку поглядів на підготовку й ведення територіальної оборони. Ступінь впливу умов і чинників на підготовку й ведення територіальної оборони змінюється залежно від воєнно-політичної обстановки, рівня розвитку економіки держави та збройних сил протиборчих сторін, стану інфраструктури й оперативного обладнання території країни.

Проблема взаємодії в разі сумісного застосування різнорідних сил і засобів має історичний характер. У міру розвитку засобів, форм і способів збройної боротьби вона набуває дедалі більшого значення. Розв'язання цієї проблеми на сьогодні показує, що взаємодія, з одного боку, є одним із принципів військового мистецтва а з іншого – практичною діяльністю командирів і штабів щодо організації і здійснення сумісних бойових дій різних сил і засобів. Ефективність виконання завдань у територіальній обороні залежатиме від низки чинників, одним із яких є рівень погодженості дій військ, особливо під час виконання спільних завдань. Підготовка територіальної оборони поділяється на завчасну і безпосередню.

Завчасна підготовка здійснюється в мирний час. При цьому приймається рішення на територіальну оборону і здійснюється її планування, завдання територіальної оборони доводяться до міністерств, відомств, складових сектору безпеки і оборони, органів місцевого самоврядування включно до державних адміністрацій. Здійснюється комплекс практичних заходів щодо підготовки до розгортання територіальної оборони.

Безпосередня підготовка здійснюється у загрозовий період, під час переведення складових сектору безпеки і оборони з мирного на воєнний стан, а в умовах раптового нападу противника – з початком агресії в найкоротший термін. Водночас уточнюються плани територіальної оборони, завдання доводяться до всіх ланок, здійснюється розгортання військ (сил) і засобів у призначених районах (на об'єктах), проводиться їхнє підпорядкування, підсилюються охорона й оборона всіх об'єктів, що передбачено планами територіальної оборони.

Завдання організації взаємодії в територіальній обороні полягатиме в такому: погодження дій складових сектору безпеки і оборони під час спільного виконання завдань; організація застосування військ з урахуванням їх специфічних особливостей у разі самостійного виконання ними завдань чи у взаємодії з іншими формуваннями.

При цьому зміст організації взаємодії міститиме узгодження і визначення порядку і способів спільних дій у таких випадках: пошук і знищення диверсійно-розвідувальних груп та інших антидержавних збройних формувань; відбиття нападу десантів і диверсійно-розвідувальних сил противника на об'єкти, які охороняють; протидесантна боротьба; охорона тилу діючих військ; підтримання режиму воєнного стану; участь в оперативному прикритті розгортання військ.

Крім того, організація взаємодії передбачатиме: визначення порядку переходу частин в оперативне підпорядкування військам і навпаки (у разі посилення охорони й оборони важливих державних об'єктів); погодження щодо взаємного обміну інформацією штабів і військ про обстановку; визначення порядку зв'язку між органами управління і військами; установлення єдиної системи сигналів, взаємного пізнавання, взаємодії та оповіщення; визначення заходів щодо всебічного забезпечення військ.

Водночас необхідність удосконалення організації взаємодії військ на цей час зумовлена низкою чинників.

З огляду на внутрішню політичну обстановку, економічні можливості держави основним напрямом реорганізації військових формувань держави буде створення невеликих за кількістю, але мобільних, боєздатних військ, здатних створювати об'єднані оперативні угруповання військ під час розв'язання (у разі загрози розв'язання) збройних конфліктів на загрозованих напрямках. При цьому пріоритетними напрямками розвитку військових формувань держави будуть: удосконалення організаційно-штатної структури й оптимізація чисельності військових формувань, правоохоронних органів; підтримання постійної бойової готовності та боєздатності військ, правоохоронних органів на рівні, що забезпечує ефективне виконання військами і правоохоронними органами поставлених завдань у різних умовах обстановки шляхом тісної взаємодії між ними; підвищення рівня роботи органів управління і вмілого керівництва підлеглими військами; створення єдиних систем управління військами, технічного, тилового та інших видів забезпечення всіх військових формувань і правоохоронних органів під час їхніх спільних дій незалежно від відомчої належності.

Необхідність удосконалення організації взаємодії зумовлена також тим, що, маючи низку спільних завдань, складові сектору безпеки і оборони належать до різних силових відомств і в разі, якщо взаємодія не організована (порушена), то вони вирішуватимуть поставлені перед ними завдання автономно. Проведений аналіз досвіду локальних воєн і конфліктів, набутий за роки незалежності України, досвіду службово-бойової, бойової діяльності військових формувань і правоохоронних органів держави свідчить про те, що самостійне вирішення зазначених завдань практично неможливе. Це не тільки не дає бажаних результатів, але й спричиняє дублювання структурними елементами один одного, витрату додаткових засобів, а в окремих випадках підсилює загрозу національним інтересам, призводить до інших негативних наслідків. Особливо це актуально сьогодні, коли обсяг виконуваних завдань зберігається, і водночас відбувається оптимізація організаційно-штатної структури й чисельності складових сектору безпеки і оборони.

Як переконує досвід сучасних локальних конфліктів, службово-бойової діяльності військ, для ефективного вирішення завдань територіальної оборони в разі самостійного їх виконання складовими сектору безпеки і оборони, їхніх можливостей недостатньо, тобто є необхідність залучення додаткових сил і засобів. Зупинимось детальніше на завданнях територіальної оборони, які спільно виконують складові сектору безпеки і оборони.

Окремої уваги потребує завдання з відбиття нападу на особливо важливі об'єкти. Розвиток способів збройної боротьби, систем управління, розроблення й удосконалення високоточної зброї і підвищення на цій основі бойових можливостей військ неминуче веде до виникнення нових форм і способів їхнього застосування. Зміст поняття «прикриття важливих державних об'єктів» і наразі залишається дискусійним. Як засвідчив аналіз, поняття «прикриття важливих державних об'єктів» та «оперативне прикриття» досить часто не розмежовують, а поняття «прикриття важливих державних об'єктів» ототожнюють із поняттям їх оборони. Тому зупинимось на них детальніше.

Оперативне прикриття – це комплекс заходів, що здійснюються в районах майбутніх дій оперативних об'єднань для відбиття агресії противника і забезпечення організованого введення у бій основних сил, призначених для проведення оборонної операції.

Прикриття важливих державних об'єктів здійснюється постійно і на всій території, а не тільки під час підготовки оборонної операції. Отже, по-перше, оперативне прикриття є складником прикриття важливих державних об'єктів, по-друге, тривалість оперативного прикриття визначається часом, необхідним для розгортання та організованого введення в бій головних сил. Крім того, важливі державні об'єкти мають бути прикриті постійно на всій території держави. Тому прикриття важливих державних об'єктів набиратиме форми їх оборони тільки на тих ділянках і напрямках, де противник випереджає в оперативному розгортанні.

Головна мета прикриття важливих державних об'єктів у територіальній обороні полягатиме в тому, аби не допустити проникнення на територію об'єктів диверсійно-розвідувальних груп та інших формувань противника, унеможливити ведення ними агентурної і військової розвідки, вчинення диверсійно-підривних акцій.

Отже, виникає необхідність вносити зміни в побудову охорони особливо важливих об'єктів, змістом яких буде підвищення щільності і збільшення глибини охорони особливо важливих об'єктів, а також створення сильних мобільних резервів. Такі щільність і глибина охорони особливо важливих об'єктів і наявність резервів мають забезпечувати вирішення таких основних завдань: розкриття і ліквідація каналів незаконного перетинання кордону особами, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин; пошук і ліквідація диверсійно-розвідувальних груп та інших антидержавних і збройних формувань. Підвищення щільності і збільшення глибини охорони особливо важливих об'єктів має

здійснюватися передусім на тих ділянках, де можливе виникнення бойових дій.

Збільшення військової щільності, глибини охорони особливо важливих об'єктів і створення резервів здійснювалося і здійснюється сьогодні шляхом перегрупування сил і засобів. Аналіз бойових дій свідчить, що це не завжди можливо, бо в разі часткового введення в дію Плану територіальної оборони здійснення прикриття державного кордону, виконання завдань із боротьби з диверсійно-розвідувальними групами противника, припинення збройних провокацій здійснюватимуться з'єднаннями (частинами) і на тих ділянках, де бойові дії вестися не будуть. Водночас залучення до виконання цього завдання мобільних сил, а також частин підрозділів дають змогу значною мірою підсилити прикриття особливо важливих об'єктів. При цьому зазначені військові формування можуть залучатися до виконання таких основних завдань: посилення недостатньо прикритих рубежів державного кордону; надання допомоги Державній прикордонній службі України в підтриманні режимних заходів на державному кордоні; виставлення тимчасових засад (загонів) на тилових підступах до державного кордону; проведення необхідних заходів щодо посилення охорони пунктів дислокації Національної гвардії України, Збройних Сил України, важливих військових об'єктів і підступів до них.

Отже, особливої значущості набуває своєчасне одержання інформації про порушення державного кордону в повітряному просторі, а також про повітряний напад противника і висадження диверсійно-розвідувальних груп.

Досвід локальних воєн і конфліктів, сучасні тенденції розвитку оперативного мистецтва, досвід відсічі збройної агресії росії показують, що із самого початку війни ставку робитимуть на могутні ракетно-артилерійські та авіаційні удари з використанням високоточної зброї. Не треба виключати й можливість застосування хімічної і біологічної зброї. Що стосується ядерної зброї, то її масоване застосування малоімовірне. Однак важливо враховувати можливість використання в окремих випадках ядерної зброї з метою залякування, а також спроби вчинення на особливо важливих об'єктах актів ядерного тероризму.

Необхідність удосконалювання організації оповіщення зумовлює й той чинник, що рівень господарського освоєння території районів відповідальності і ступінь впливу людини на довкілля дуже високі. На території цих районів розташовано промислові об'єкти, внаслідок руйнування яких буде створена відповідна радіаційна й хімічна обстановка. У зонах зараження під час масового руйнування об'єктів можуть опинитись і з'єднання (частини, підрозділи) складових сектору безпеки і оборони.

Водночас дослідження показують, що Національна гвардія України має незначні сили й засоби для виконання заходів радіаційної, хімічної, біологічної розвідки і захисту. Ці заходи переважно виконують сили й засоби Збройних Сил України, і тому передбачається надання допомоги в організації і здійсненні оповіщення з боку Збройних Сил України.

Далі розглянемо завдання з пошуку і знищення диверсійно-розвідувальних груп та інших антидержавних збройних формувань. Аналіз структури й озброєння армій розвинутих європейських держав, досвіду локальних воєн (конфліктів) дає змогу дійти висновку про те, що в період підготовки до воєнних дій варто очікувати активізації розвідувальної діяльності, масового закидання противником диверсійно-розвідувальних груп для вчинення підіривних акцій. Найактивніше й на велику глибину диверсійно-розвідувальні групи застосовуватимуться на напрямках дій його головних ударних угруповань.

Великий просторовий розмах територіальної оборони, значна кількість диверсійно-розвідувальних груп, що закидаються, складність фізико-географічних умов вимагають залучення до боротьби з диверсійно-розвідувальними групами великої кількості сил і засобів. Для виявлення диверсійно-розвідувальних груп проводитимуться спеціальні операції з пошуку, специфічною особливістю яких є дії, що не мають яскраво вираженого характеру збройної боротьби. У випадках масового прориву порушниками державного кордону може прийматися рішення на проведення кількох операцій, і їх можуть проводити одночасно чи послідовно.

При цьому частини й підрозділи складових сектору безпеки і оборони можуть застосовуватися для виконання таких основних завдань: ведення розвідувально-пошукових дій у районах можливого перебування агентурних груп, диверсійно-розвідувальних груп, незаконних антидержавних формувань із метою їхнього виявлення і знищення; блокування (прикриття) районів можливого перебування порушників кордону.

Протидиверсійна боротьба має важливе значення у здійсненні заходів територіальної оборони. Її мета полягає в тому, аби, по-перше, не допустити впливу диверсійно-розвідувальних формувань противника на війська, важливі об'єкти та комунікації, і таким чином забезпечити умови для нормальної роботи тилу й життя населення, по-друге, виявити і знешкодити висаджені на нашу територію спеціальні сили й засоби противника.

Зміст протидиверсійної боротьби становитиме проведення заходів і дій, спрямованих на таке: недопущення прихованого проходження диверсійно-розвідувальних груп у наш тил; виявлення і знешкодження тих груп, яким вдалося проникнути; перешкоджання диверсантам встановлювати контактів з антиурядовими елементами серед населення; охорона й оборона важливих об'єктів і комунікацій, вантажів, що перевозяться, а також політичних, військових керівників і видатних науковців; підтримання належного громадського порядку й безпеки.

Світовий досвід боротьби з диверсійно-розвідувальними формуваннями противника показує, що до заходів і дій протидиверсійної боротьби належать: радіолокація повітряного простору з метою виявлення прольотів спеціальної авіації противника, факту висадження диверсійно-розвідувальних груп у наш тил; налагодження системи постів спостереження на місцевості, де можливе десантування диверсантів; систематичний огляд районів, де неможливо налагодити систему постів спостереження з метою виявлення противника або його слідів десантування; агентурне проникнення до складу диверсійно-розвідувальних формувань противника з метою встановлення місць їхнього базування, складу, озброєння, характеру їхніх дій; проведення військової, повітряної та радіо- і радіотехнічної розвідки для виявлення противника та його радіозасобів; проведення спеціальних операцій із розшуку та ліквідації диверсійно-розвідувальних груп і формувань противника, а також дій із цією метою різноманітних військових нарядів та оперативно-військових груп; охорона й оборона важливих об'єктів, а також охорона посадових осіб; підтримання режиму воєнного часу; радіоелектронна протидія засобам зв'язку противника.

Отже, протидиверсійна боротьба в тилу країни – це комплекс військових, оперативних, режимних та інших заходів і дій, спрямованих на виявлення диверсійно-розвідувальних та інших підривних формувань противника, створення їм перешкод для виконання завдань, а також їхнє знищення.

До виконання заходів і дій протидиверсійної боротьби необхідно залучати сили й засоби різних відомств, а саме: з'єднання й частини Збройних Сил України, територіальні органи Служби безпеки України, Національну гвардію України, воєнізовану охорону всіх видів, озброєні загони з місцевого населення. Роль Національної гвардії України у виконанні заходів і дій протидиверсійної боротьби дуже значна. Найбільш активні й важливі заходи й дії, що виконуватимуть підрозділи й частини Національної гвардії України, такі: пошук і ліквідація диверсійно-розвідувальних формувань; ведення військової розвідки; охорона й оборона важливих об'єктів тощо.

## Висновки

Проведений аналіз дає змогу дійти таких висновків.

1. У загальній системі національної безпеки держави одним із найбільш важливих і складних завдань є територіальна оборона – як на всій території, так і в її окремих регіонах. На сучасному етапі це питання набуває для України особливої значущості. Насамперед це зумовлено тими економічними, соціальними й політичними змінами, які сталися у світі й у нашій державі в останнє десятиріччя, новими поглядами на розвиток і застосування сил та засобів у сучасних війнах і збройних конфліктах. В обстановці зниження загрози розв'язання світової ядерної війни розвинені держави дедалі більше уваги приділяють розробленню і прийняттю на озброєння нових засобів ураження, вдосконаленню наявних і пошуку нових форм та способів збройної боротьби, зокрема і з широким застосуванням нетрадиційної зброї та диверсійно-розвідувальних дій.

2. Однією з умов, що забезпечує успішне ведення територіальної оборони, є організація і підтримання взаємодії військ, сил та засобів, котрі беруть у ній участь. У процесі організації взаємодії складових сектору безпеки і оборони в територіальній обороні передусім важливо враховувати складність її змісту і структури, значну зміну в кількісному й якісному складі, бойових можливостях військ, що беруть участь у територіальній обороні, великий просторовий розмах її проведення, а також якісний розвиток систем управління. Усе це значно ускладнює організацію взаємодії, її зміст, планування і методи практичного відпрацювання.

3. Для ефективного вирішення завдань територіальної оборони необхідним є залучення всіх складових сектору безпеки і оборони. Особливої уваги потребує завдання з відбиття нападу на особливо важливі об'єкти. Розвиток способів збройної боротьби, систем управління, розроблення й удосконалення високоточної зброї і підвищення на цій основі бойових можливостей військ неминуче веде до виникнення нових форм і способів їхнього застосування. Великий просторовий розмах територіальної оборони, значна кількість диверсійно-розвідувальних груп, що закидаються, складність фізико-географічних умов вимагають залучення до боротьби з диверсійно-розвідувальними групами великої кількості сил і засобів.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розроблення механізмів взаємодії складових сектору безпеки і оборони України в умовах відсічі широкомасштабної збройної агресії росії.

## Список використаних джерел

1. Собко С. С., Пунда Ю. В., Музиченко Д. П. Територіальна оборона в перспективній моделі оборони України. *Наука і оборона*. 2023. № 2. С. 20–27.
2. Лобко М. М. Територіальна оборона України як фактор посилення обороноздатності держави. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 29–39.
3. Романченко І. С., Фролов В. С., Палій В. В. Шляхи підвищення ефективності системи управління територіальною обороною України. *Наука і оборона*. 2009. № 4. С. 6–11.
4. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07. 2021 р. № 1702-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
5. Стратегія воєнної безпеки України : затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 27.07.2024).

*Стаття надійшла до редакції 20.06.2024*

**Єманов Владислав Вікторович** – доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник перший заступник начальника Національної академії Національної гвардії України з навчальної та методичної роботи

<https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

**ТРОБЮК Володимир Іванович** – кандидат військових наук, доцент, начальник навчально-наукового центру організації освітнього процесу Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0002-3248-2935>

**БЄЛАЙ Сергій Вікторович** – доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника навчально-наукового центру організації освітнього процесу – начальник науково-методичного відділу Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>